

(herinneren/interne oriëntatie), “een woord voor de wereld” (handelen/externe oriëntatie) en “een woord van persoonlijk geloof” (herinneren/externe oriëntatie).

Een sterk punt van de dissertatie is de nuance. Het beschreven proces wordt nooit gereduceerd tot een eenvoudige machtsstrijd van belanghebbenden of tot een puur intellectueel-ideëel proces van woorden en documenten. Ploeg-Bouwman heeft oog voor de mensen die een rol spelen, de zachte krachten die belangrijk zijn, de vele toevalligheden waardoor een proces de ene of de andere kant oprolt.

Een ander belangrijke kracht van de dissertatie is de doorwrochte methode. Heel nauwgezet beschrijft de auteur hoe zij tot bepaalde keuzes komt. Tegen de tijd dat we bij het empirische deel van de dissertatie aangekomen zijn, zijn we al ruim over de helft van het boek.

De vele details en nuances verstoren soms het leesproces. Ook de verhouding tussen de vier herinneringsculturen die Ploeg-Bouwman in het materiaal ontdekt en de hervormde, gereformeerde en lutherse herinneringsculturen wordt niet scherp. De twee hoofdstukken over de betekenis en de conclusies en discussie zijn aan de korte kant en roepen het verlangen op naar een meer theoretische discussie over herinneringsculturen en veranderingkunde.

We leven in een tijd dat er opnieuw gesprekken zijn rondom kerkelijke fusies (bijv. bij de Vrijgemaakte en Nederlands Gereformeerde Kerken). Ook de vragen rondom de missionaire roeping van de kerk in tijden van pandemie en de vloeibare samenleving maken goede veranderingkunde urgent. Hoe kunnen kerken een sterke verbondenheid met hun bewoonde herinnering combineren met een nieuwe aanpak voor de toekomst?

Het werk van Ploeg-Bouwman is een belangrijke mijlpaal die de ingewikkelde geschiedenis van het SoW-proces begrijpelijker maakt en inzichten verschaft die toekomstige kerkelijke veranderaars ter harte zouden moeten nemen.

Marten van der Meulen,

(Protestantse Theologische Universiteit, locatie Groningen).

Julia Martinez-Ariño & Anne-Laure Zwilling (eds) (2020), *Religion and prison: an overview of contemporary Europe*, Zwitserland: Springer, pp. 423, ISBN 9783030368333, € 93,08.

Religie in de gevangenis is een mooi onderwerp – ik kan er uit eigen ervaring over meepraten. Zelden heb ik ergens gewerkt waar religie (in de breedste zin van het woord) zo belangrijk was en tegelijkertijd zo bevraagd werd. En dat met een populatie die in geen enkele godsdienstsociologische categorie te vatten was. Het boek van Martinez-Ariño (Groningen) en Zwilling (Straatsburg) heeft dan ook mijn sympathie. Het komt voort uit een symposium van EUREL waar beide vrouwen bij betrokken zijn, een Europees netwerk over sociologie, religie en recht. De inleiding van de redacteurs en het voorwoord

Religie & Samenleving, Jrg. 16, nr. 1 (januari 2021)

van Beckford geven in overeenkomstige woorden de legitimatie voor de uitgave van dit werk: een gevangenis laat geconcentreerd zien hoe religie in een samenleving gereguleerd is, hoe er wordt omgegaan met de steeds grotere religieuze diversiteit die elke Europese samenleving onvermijdelijk als gevolg van globalisering meemaakt, en welke rol religie speelt in gedifferentieerde functionele systemen. In de inleiding worden enkele overeenkomsten van de bijdragen genoemd: hoe er met religie wordt omgegaan hangt van de lokale geschiedenis af, de traditionele (christelijke) kerken verliezen overal terrein aan een pluriformer veld, religie in de gevangenis is overal gereguleerd en aan de beoefenaars worden steeds meer professionele eisen gesteld. Dit zijn door de redacteurs gesignaleerde ‘common topics’ en verder dan dat gaan de gedachten ook niet – er zijn ook geen afsluitende conclusies.

Het grote nadeel van dit soort anthologieën is dat er naar zo groot mogelijke volledigheid wordt gestreefd waardoor de lezer het overzicht kwijtraakt. Door middel van theoretische richtlijnen, vorming van categorieën, of het opstellen van hypotheses zou de selectie van gepresenteerde casussen geringer kunnen zijn maar kan de uitgave aan zeggingskracht winnen. Er worden nu al 25 (!) landen gepresenteerd in een boek van 423 pagina's, en dan nog slaken de redacteurs een zucht dat er landen ontbreken (sic!). Zelfs in het boek zelf worden geen indelingen gemaakt, niet eens geografisch wat toch het eenvoudigste is, maar worden de landen gewoon in alfabetische volgorde gepresenteerd waardoor het boek een zeer schoolse indruk achterlaat. Een tweede groot nadeel is dat door de focus op instituties het boek uitermate stroef te lezen is: het boek staat vol met vertaling van wetgeving, land-specifieke juridische termen, beroepsindicaties van voorgangers van tientallen verschillende religieuze genootschappen, namen van ministeries en departementen, deels uit landen en koninkrijken (Tsjechoslowakije, Joegoslavië) die niet meer bestaan. De auteurs verliezen zich in details (“van deze vergadering zijn notulen gemaakt”) die zelfs de geïnteresseerde lezer niet interesseren bij zo'n Europees overzicht.

Uw recensent geeft het dan ook ruiterlijk toe: dit boek heb ik niet uitgelezen. Na een paar indrukken uit de A-B-C landen, heb ik het boek terzijde gelegd. Opvallend is dat de redacteurs spreken van de verschillen tussen de Europese landen (de rationale voor een boek zoals dit), maar mij vielen de overeenkomsten op. Landen als Kroatië, Bulgarije en de Tsjechische Republiek hebben zich zeer snel na 1989 aangepast aan de mainstream Europese regelingen: vrijheid van godsdienst voor gevangenen, regeling van toegang van religieuze voorgangers, aanpassing aan religieuze diversiteit, nadenken over zorg voor islamitische gevangenen. In België viel de veiligheidsreflex op na de aanslagen van Brussel waardoor rechten van gedetineerden juist ingeperkt werden. Verder heeft de recensent gekeken naar Nederland – een bijdrage van collega's De Groot en Vellenga. Zij beschrijven hoe Nederland al heel lang ervaring heeft met het omgaan met diversiteit, ook in publieke instituties, en hoe dit middels een soort oligopolie geregeld wordt. Als voorbeeld halen ze de goed beschreven casus aan van het integratieproces van de islamitische geestelijke

verzorging in de gevangenis. Twee kleine opmerkingen bij hun bijdrage: ze spreken over een oligopolie aan de hand van Yang maar kennen niet de eerder verschenen bijdrage van Sengers (2009).¹ En ze zeggen dat het woord ‘geestelijke verzorging’ werd uitgevonden om aan de huidige religieuze hyperdiversiteit een overkoepelend begrip te geven, maar dit woord werd al in de vroege negentiende eeuw gebruikt.

De indruk die achterblijft is ‘we hebben allemaal ons best gedaan en bij een gerenommeerde uitgeverij nog op de valreep van 2020 een dik boek uitgebracht’. Ik heb al meer boeken uit deze serie gezien en blijf steeds met de vraag zitten: wie (uitgever, redacteur) o wie (series editor, reviewers) zorgt ervoor dat er over dit soort belangrijke thema’s nu eens een keer een aantrekkelijke publicatie verschijnt? Het onderwerp is veel te belangrijk om er slecht geschreven boeken over te publiceren. Het begint toch bij goed nadenken over wat je met zo’n boek wil om vervolgens met dat kader de auteurs een handleiding te geven hoe de individuele bijdragen zo te schrijven dat die ook voor niet-landgenoten begrijpelijk is. Dit boek heeft vooral een documentaire waarde, want ja: waar vind je anders zo’n uitgebreid overzicht van de rol van religieuze organisaties in specifieke organisaties als gevangenissen? Hier ligt namelijk een heel onderzoeksgebied nog braak en te wachten op ontsluiting, waar dit boek zeker bij kan helpen, met grote maatschappelijke relevantie bovendien.

Erik Sengers
(Amsterdam)

Noot

- 1 Sengers, Erik (2009), *European exceptionalism: lazy churches. Pluralism, adherence and the case of the Dutch religious cartel*, in: Pickel, G. & O. Müller (eds), *Church and religion in contemporary Europe. Results from empirical and comparative research*, Wiesbaden: VS-Verlag (167-182).

Kruizinga, Renske, Jacques Körver, Niels den Toom, Martin Walton, Martijn Stoutjesdijk (eds.) (2020), *Learning from case studies in chaplaincy: Towards practice based evidence & professionalism*, Utrecht: Eburon, pp. 224, ISBN 9789463012812, € 28,-.

Mijn eigen ervaring als geestelijk verzorger is dat je door het vertellen van verhalen aan buitenstaanders duidelijk kunt maken wat je doet en wat het betekent voor de mensen met wie je werkt. ‘En toen ik een kaarsje aanstak kwam er plotseling een verhaal naar boven dat nog nooit verteld was’ – over dat soort gebeurtenissen kan ik uren vertellen. De hogere kunst daarvan is om dit soort anekdotes volgens een vast format te beschrijven, bijeen te brengen over de grenzen van disciplines heen, en te analyseren in een groep aan de hand

Religie & Samenleving, Jrg. 16, nr. 1 (januari 2021)